

Hudecz Gergely:

Demokrácia és demokratizálódás

A tanulmány az ókortól kiindulva vizsgálja a demokrácia-elméletek modernkori megjelenését, bemutatja a klasszikus iskolákat, majd részletesen ismerteti a hidegháború vége felé kibontakozó tranzitológiai irodalmat és annak alapvető fogalmi készletét, illetve eszköztárát. Ezt követően azt vizsgálja, hogyan lehet úgy empirikus alapot szolgáltatni az elméleti kutatáshoz, hogy ki lehessen kerülni az erősen átpolitizált és gyakran parttalannak tűnő vitát a demokrácia kulturális meghatározottságáról.

A nemzetközi kapcsolatokban egyre hangsúlyosabb szerepet kap a demokrácia fogalma mind a politikai viták tekintetében, mind a tudományos vizsgálódások esetében. Legtöbbször azonban hiányzik a fogalom pontos meghatározása. Jelen tanulmány célja, hogy rövid áttekintést adjon a demokrácia, illetve a demokratizálódás fogalmának definiálására tett elméleti kísérletekről.

A tanulmány az ókortól kiindulva vizsgálja a demokrácia-elméleteket, bemutatja a klasszikus iskolákat, majd részletesen ismerteti a hidegháború vége felé kibontakozó tranzitológiai irodalmat. A politikai és társadalmi átmenetet vizsgáló tranzitológia a dél-európai, valamint a latin-amerikai államok átalakulásával fejlődött ki, és alkotta meg alapvető fogalmi készletét, valamint eszköztárát. A tudományterület a szocialista rendszer összeomlásával kapott újabb lendületet, és ekkor bontakoztak ki meghatározó vitái, amelyek legújabbban az észak-afrikai és a közel-keleti térség demokratizálódása kapcsán kerültek a figyelem középpontjába. Ezek közül a legnagyobb figyelmet a liberális demokrácia fogalmának megjelenésével felmerülő kérdések kapták, vagyis annak a kutatása, hogy mennyiben általánosíthatóak, azaz univerzálisak a demokrácia ismérvei, illetve mennyiben kultúrafüggő, azaz partikuláris fogalomról van szó.

* Hudecz Gergely a Budapesti Corvinus Egyetem doktorandusza, és a Budapest Economics kutatóintézet munkatársa. Jelen tanulmány elkészítéséhez az oxfordi Nuffield College-ban végzett kutatómunkát. PhD disszertációjának témája a tranzitológiai elméletek alkalmazhatóságának vizsgálata Marokkó esetében.

Demokrácia

Kiindulásként, először érdemes elemezni a demokrácia fogalmának fejlődését és lehetséges definícióit. Arisztotelész *Politika* című művében a demokráciát mint *államformát* az oligarchia ellentétéként fogalmazza meg, azt a politikai rendszert értve ez alatt, amelyben a nép közvetlenül gyakorolja a hatalmat, szemben más rendszerekkel, amelyekben kevesek hozzák a politikai döntéseket.¹ Ez a gyakorlatban úgy nyilvánult meg, hogy (1) minden állampolgárnak joga volt felszólalni a népgyűlésen, (2) a köztisztviselőket a népgyűlés választotta, és (3) a vezetők döntéseit a népgyűlésnek jóvá kellett hagynia.²

A modern korban Rousseau írásai elevenítették fel az állampolgárok közvetlen hatalomgyakorlásának gondolatát, a *népfeltség* elvét, amely leglátványosabban az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában és az amerikai Alkotmányban éreztette politikai hatását.³ Ugyanakkor a forradalom hármasszava a „szabadság, egyenlőség, testvériség” sokkal inkább a *köztársaság* fogalmához kötődött; a demokrácia kifejezés nem vált meghatározóvá Franciaországban. Amerikában ugyanakkor az Alapító Atyák értelmezésének nyomán a köztársaság fogalma egyenesen szembe került a demokrácia korabeli értelmezésével.

Az Alapító Atyák szellemisége leginkább James Madison írásaiban érhető tetten: az ő megközelítése alapján a fő különbség a demokrácia és a köztársaság között az, hogy az állampolgárok a demokráciában közvetlenül vesznek részt a hatalom gyakorlásában, míg a köztársaságban választott képviselők hozzák a politikai döntéseket – az amerikai Alkotmány egyértelműen az utóbbi elvre épült. Madison számos érve közül ezen elv mellett itt kettőt érdemes kiemelni: a kevesebb választott képviselő (1) nagyobb eséllyel lesz a vezetésre alkalmas államférfi, akik jobban szolgálják majd a közérdeket, (2) jobban védi az egyéni szabadságot, mert az államférfiúi mérlegelés megkíméli a kisebbséget a többség érdekeinek korlátlan érvényesítésétől.⁴

Mintegy félszáz évvel később John Stuart Mill a *képviselési demokrácia* fogalmában próbálta egyesíteni a köztársaság és a demokrácia alapelveit. Az ő megközelítésében a választott képviselő útján történő hatalomgyakorlást is lehet demokráciának nevezni, amennyiben minden állampolgár egyenlő mértékben képviseltetik. Szerinte tehát a demokrácia lényege a politikai egyenlőség. Mill ugyan nem tagadta, hogy a demokráciában olyankor is a

¹ Arisztotelész: *Politika*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1984.

² Finley, M. I.: *Democracy Ancient and Modern* N. J.: Hogarth Press, New Brunswick 1971.

³ Rousseau, Jean-Jacques: *Du contrat social*, Librairie des bibliophiles, Paris, 1889

többség akarata érvényesül, amikor ez nem feltétlenül szolgálja a közérdeket, szerinte azonban a *többség zsarnokságát* ellensúlyozni tudja az arányos képviselő, amely a kisebbség politikai védelmét biztosítja. Érdekes módon Madison államférfiúi alkalmasságra vonatkozó érvének Mill épp az ellenkezőjére hivatkozott: minél kevesebb a képviselő, annál nagyobb a veszélye annak, hogy alkalmatlan középszerű vezetők kezébe kerül a hatalom. Éppen azért van szükség minél szélesebb és arányosabb képviselőre, hogy az amúgy kisebbségben levő, a közérdeket szolgálni képes művelt réteg is szóhoz jusson.⁵

Ha összevetjük Madison köztársaságról és Mill képviselői demokráciáról szóló gondolatait, két fontos párhuzam látszik kirajzolódni: (1) mindketten alapvetően elfogadják a képviselő elvét, (2) mindketten fontosnak tartják, hogy a hatalmat olyan vezetők gyakorolják, akik képesek érvényesíteni a közakaratot, a közérdeket és a közjót. Az így körvonalazódó demokrácia fogalmat nevezte el Joseph A. Schumpeter a demokrácia klasszikus doktrínájának.⁶ Később ez a megközelítés a *szubsztantív* definíció elnevezést kapta, mivel második elemében feltételezi, hogy a demokráciának politikai "tartalma" van. Ezt a tartalmat nevezte Schumpeter *közjónak*, amelyben mindenki egyet ért és minden ember érdekét szolgálja.

Rámutatva, hogy egy társadalomban általában nincs olyan átfogó közjó vagy *társadalmi cél*, amellyel mindenki egyformán azonosulni tud, Friedrich von Hayek megkérdőjelezte a demokrácia e szubsztantív definícióját.⁷ Sőt, Hayek úgy vélte, hogy a civilizáció növekedésével és az individualizmus erősödésével a társadalom szereplői egyre kevésbé lesznek képesek közös célok meghatározására. Így arra a következtetésre jutott, hogy az állam meglehetősen ritkán képes közmegegyezésen alapuló össztársadalmi célokat képviselni. Hayek nem mondta ki, de ez lényegében azt jelenti, hogy szubsztantív demokrácia csak kevés állami tevékenység esetében valósulhat meg. Ezt a gondolatmenetet Schumpeter számos további érveléssel támasztotta alá: egyrészt kiemelte az emberi cselekedetek korlátozott racionalitását, másrészt szétválasztotta az állami szerepvállalás helyi, nemzeti és nemzetközi szintjeit, amelyeken különböző közösségek eltérő érdekei jelentkezhetnek, megkérdőjelezve ezzel az általános közjó fogalmát.⁸

Összességében tehát Schumpeter arra a következtetésre jutott, hogy el kell vetni a demokrácia klasszikus doktrínáját, amely helyett felállította a *procedurális* megközelítés kiindulópontjává vált alternatív elméletét. Ennek lényege, hogy a demokrácia (1) politikai

⁴ Madison, James - Hamilton, Alexander - Jay, John: The Federalist Papers, Penguin Books, London, 1987.

⁵ Mill, John Stuart: Considerations on Representative Government in: Gray, John (ed.): John Stuart Mill: On Liberty and Other Essays, Oxford University Press, Oxford, 1991.

⁶ Schumpeter, Joseph A.: Capitalism, Socialism and Democracy, Routledge, London, 1981.

⁷ Hayek, Friedrich A.: The Road to Serfdom, Routledge Classics, London, 2001.

intézményrendszer, (2) amelyben a vezetők mások szavazataiért folytatott versengés útján kerülnek hatalomra. Ezzel Schumpeter a demokrácia fogalmát objektív feltételekhez kötötte, amennyiben a versengést szabályozó intézményrendszert meg lehet határozni pozitivisták ismérvek alapján, míg a közjó értelmezése alapvetően normatív jellegű, és szubjektív értelmezés kérdése.

Ennek számos elméleti következménye van, amelyek közül itt hármat érdemes kiemelni. Egyrészt, a versengésben sokkal nagyobb szerepet kapnak a politikai vezetők, akik képesek formálni a közvéleményt, és a politikai döntések kimenetét. Másrészt, a szavazatokért folytatott versenyben létrejöhetnek eltérő érdekekű csoportosulások, amelyek a korábbi megközelítésnél sokkal jobban kifejezik a társadalmi törekvések sokszínűségét. Harmadrészt pedig, a definíció, ha kimondatlanul is, de magában foglalja az egyének politikai versengéshez való jogát, amivel felveti az egyén politikai jogainak és a demokrácia viszonyának kérdését.

Schumpeter procedurális definícióját Martin Seymour Lipset árnyalta tovább. Lipset egyrészt megkísérelte pontosítani az így kialakult felfogás intézményi jellemzőit, másrészt pedig – Max Weber kutatásait felhasználva – szociológiai alapokra helyezte a demokrácia feltételeinek leírását.⁹ Az intézményi jellemzőket vizsgálva arra jutott, hogy a politikai versengés biztosításához szükség van (1) egy alkotmányra vagy politikai szabályrendszerre, amely lefekteti a versengés alapelveit, (2) egy hatalmon lévő politikai elitre, amely döntéseket hoz és (3) egy legitim alternatív csoportra, amely a hatalom megszerzésére törekszik.

A társadalmi feltételek tekintetében Lipset két dimenziót különböztetett meg: a gazdasági fejlettséget és a politikai rendszer legitimitását. A gazdasági fejlettséget az iparosodottságban, a városiasodásban, valamint a műveltségi szintben mérte, és arra a következtetésre jutott, hogy mindhárom tényező befolyásolja a demokrácia stabilizálódását és működését. A legitimitást Lipset a politikai rendszer teljesítményére vezette vissza, azaz arra, hogy az adott demokrácia mennyire képes kezelni olyan tipikus társadalmi konfliktusokat, mint például az állam és az egyház közti feszültséget, vagy az osztályellentéteket.

Ez a gondolati szerkezet azért nagyon érdekes, mert így a szubsztantív elemek (gazdasági fejlettség és legitimitás) nem a demokráciát definiáló tényezőkként jelennek meg, hanem mint a demokrácia működését biztosító társadalmi feltételek. Azaz, Lipset ahelyett, hogy újramegítette volna a korábbi vitát, hogy lehet-e a demokráciát definiálni a közjó megléte vagy értelmezése nélkül (szubsztantív kontra procedurális definíció), inkább szétválasztotta a

⁹ Schumpeter: i. m. p. 256.

demokráciát definiáló elemeket (procedurális intézményeket) és működésének feltételeit (gazdasági fejlettség és legitimitás). Röviden tehát, mintha azt mondta volna: ugyan lehet demokratikus az a rendszer, amely nem szolgál társadalmi érdekeket, illetve nem csökkenti a feszültségeket, de mivel legitimitását csak a szubsztantív elemekkel tudja biztosítani, nem fog működni.¹⁰

Demokratizálódás

Lipset szociológiai elemzései meghatározóan hatottak a hatvanas évek demokráciakutatásaira, amelyek elsősorban azt vizsgálták, hogy milyen intézményi, társadalmi és strukturális feltételek szükségesek a demokrácia stabil működéséhez. 1970-ben alapvető változást hozott a szakirodalomban Dankwart Rustow *Transitions to Democracy* című cikke, amely a tranzitológia önálló tudományággá fejlődésének kiindulópontjává vált. Lipsettel ellentétben Rustow nem azt vizsgálta, hogy a létező demokráciák miként működnek, és hogyan tudnak fennmaradni, hanem arra az alapvetően különböző kérdésre kereste a választ, hogy miként alakulnak ki új demokráciák.¹¹ Rustow cikkében amellet érvel, hogy a demokrácia stabilitását biztosító tényezők nem feltétlenül ugyanazok, mint amelyek létrejöttét biztosítják. A demokratizálódás általános feltételeként határozta meg például, hogy a demokráciát létrehozó társadalom tagjainak, már a demokrácia kialakulása előtt egy politikai közösséghez kell tartozniuk. Ezt követően Rustow három fázist különböztet meg a demokrácia kialakulásában: (1) az előkészületi szakaszt, amelynek fő jellemzője egy új elit felemelkedése, (2) a döntési szakaszt, amelyben elhatározás születik a kialakítani kívánt új politikai rendszerről, és (3) a megszokás szakaszát, amelyben az új intézmények stabilizálódnak.

Rustow nyomán Robert Dahl a demokrácia kialakulásának feltételeit kezdte vizsgálni, több dimenziót különítve el ezeken belül.¹² Egyfelől három kategóriába sorolta a szükséges intézményeket, másfelől pedig vizsgálta az ezeket lehetővé tevő társadalmi körülményeket. Az intézményeket Dahl az alábbiak szerint kategorizálta:

⁹ Weber, Max: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Allen & Unwin, London, 1930. Max Weber: *Essays in Sociology*, Oxford University Press, New York. 1946. Parsons, Talcott (ed.): *Max Weber: The Theory of Social and Economic Organization*, Oxford University Press, New York. 1947.

¹⁰ Lipset, Seymour Martin: *Political Man*, Heinemann, London, 1959.

¹¹ Rustow, Dankwart A.: *Transitions to Democracy: Toward a Dynamic Model*, *Comparative Politics*, Vol. 2, No. 3. (Apr., 1970), pp. 337-363.

¹² Dahl, Robert A.: *Polyarchy, Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven, 1971.

Az intézmény célja	Az intézmény
Az állampolgárok képesek legyenek preferenciáik kialakítására	Gyülekezési szabadság
	Szólásszabadság
	Szavazati jog
	A politikai vezetők versengése
Az állampolgárok képesek legyenek preferenciáik kinyilvánítására	Információhoz jutás
	Szabad választások
Az állampolgárok preferenciáinak hatással legyenek a politikai döntésekre	Választhatóság
	A kormány működését meghatározó intézmények

Forrás: Robert A. Dahl: *Polyarchy*, Yale University Press, New Haven, 1971, p. 3

A társadalmi tényezőkről ugyanakkor Dahl az alábbiakat állapította meg:

	A demokrácia számára <u>kedvező</u>	A demokrácia számára <u>kedvezőtlen</u>
I. Történelmi sorrend	Előbb versengés, aztán a politikai részvétel bővítése	Előbb széleskörű politikai részvétel, aztán verseny
II. Gazdasági-társadalmi berendezkedés	Plurális	Centralizált
III. Fejlettségi szint	Fejlett	Fejletlen
IV. Egyenlőség	Egyenlőbb	Egyenlőtlenebb
V. Kulturális sokszínűség	Alacsony	Magas
VI. Külső hatások	Gyenge	Erős
VII. Vezetők értékrendje	A demokrácia hatékony, legitim, lehetséges a kompromisszum és a kooperáció	A demokrácia nem hatékony, de a verseny szükségszerű

Forrás: Robert A. Dahl: *Polyarchy*, Yale University Press, New Haven, 1971, p. 203

A Dahl nyomán kibontakozó tranzitológiai irodalom elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, hogy a kiindulási állapot hogyan határozza meg a politikai átalakulás kimenetelét. Tatu Vanhanen például az erőforrás-megoszlás mérésére készített indikátort a városi lakosság aránya, a gazdaság szerkezete, valamint az oktatás színvonala alapján, és az egyes országokban tapasztalható demokratizálódást próbálta magyarázni vele.¹³ Ez a megközelítés azonban túlságosan általánosnak bizonyult és nem volt képes megragadni az átmenet esetenként eltérő típusait és eredményeit.

¹³ Vanhanen, Tatu: *The Process of Democratization: A Comparative Study of 147 States, 1980-1988*, Crane Russak, New York, 1990.

Dahl általános feltételrendszerénél sokkal árnyaltabb képet adott az átmenet dinamikájáról Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter és Laurence Whitehead átfogó *Transitions from Authoritarian Rule* című munkája, amely azon túl, hogy leírta a dél-európai és latin-amerikai országok átalakulását, megkísérelte egységes elméleti rendszerbe foglalni a változásokat. A szerzők először is megpróbálták pontosabb terminológiát teremteni, megkülönböztetve az átmenetet (*transition*), a liberalizációt (*liberalisation*), és a demokratizálódást (*democratisation*).

Az *átmenetet* a tanulmány két politikai rendszer közti változásként definiálta, amely nem szükségszerűen vezet demokrácia kialakulásához. A *liberalizációt* az emberi jogok olyan mértékű kiterjesztéseként határozta meg, amely önmagában még nincsen hatással a politikai döntéshozatalra. A *demokratizálódást* ugyanakkor összetettebben közelítették meg a szerzők, mégpedig az állampolgári jogok és kötelességek felől. Egy demokratikus rendszer esetében ugyanis szerintük nemcsak arról van szó, hogy az állampolgároknak egyenlő jogaik vannak a közösségi döntések meghozatalában, hanem arról is, hogy az így született döntéseknek kötelesek alávetni magukat. Így tehát a szerzők a demokratizálódás három esetét különböztetik meg: (1) amikor az állampolgári jogok és kötelességek más társadalmi normák helyébe lépnek, (2) amikor a népesség eddigénél nagyobb része kap jogot a döntésekben való részvételre, és lesz alávetve az ebből származó kötelezettségeknek; illetve (3) amikor a korábbiaknál több intézmény működését határozzák meg az állampolgári jogok és kötelezettségek.¹⁴

Mindemellett O'Donnell és Schmitter külön kiemelték a demokratizálódás tágabb társadalmi hatásait, a *második átmenetet* vagy *szocializációt*, amelynek két formáját különböztették meg: egyfelől azon esetek, amelyek során a politikán kívüli magánintézményekben (pl. házasságkötés) is érvényesül az állampolgári szemlélet, másfelől pedig, amikor a politikai egyenlőség tágabb, gazdasági értelmezést nyer.

A pontos terminológia kidolgozásával azonban O'Donnell és Schmitter még nem változtatták meg alapvetően a Dahl által felállított koncepciót, pusztán tovább finomították azt. A lényegi elméleti újítást azzal érték el a szerzők, hogy nem csupán a kiinduláskor adott feltételekből próbálták levezetni az újonnan kialakuló politikai berendezkedést, hanem megkíséreltek azonosítani azokat a meghatározó tényezőket, amelyek az átmenet folyamán képesek befolyásolni az új politikai rendszer kialakulását. Ezek az alábbiakban foglalhatóak össze:

¹⁴ O'Donnell, Guillermo and Philippe Schmitter: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies, in: O'Donnell, Guillermo - Schmitter, Philippe - Whitehead, Laurence (eds.): *Transitions from Authoritarian Rule: Prospects for Democracy*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1986.

- Az eredeti és az új rendszer legitimitásának forrásai.
- Az eliten belüli megosztottság.
- Az átalakulás megindulását kiváltó okok.
- A történelmi emlékek és korábbi tapasztalatok hatása.
- A katonaság szerepe.
- A társadalmi mobilizáció mértéke és időzítése.
- A sérelmek, a jóvátétel, és a felelősségre vonás kezelése.
- A kiegyezés lehetősége és annak körülményei.
- A civil társadalom megszerveződése.
- Az első szabad választások.

Elmélet a gyakorlatban – Átmenet Kelet-Európában

Az O'Donnell és Schmitter által feltételezett tényezők szerepének vizsgálatára a szocialista-blokk összeomlása és a kelet-európai rendszerváltozások jó lehetőséget biztosítottak.¹⁵ A kilencvenes évek folyamán kibontakozó viták és új elemzések egyre inkább arra koncentráltak, hogy melyik tényező milyen irányba befolyásolja az átmenetet, és mennyiben határozza meg a kialakuló politikai rendszer sajátosságait.

Az egyik legkorábbi és legmeghatározóbb megközelítés Adam Przeworski nevéhez fűződik. Przeworski az eliten belüli megosztottságot kezdte vizsgálni, és annak stratégiai viselkedését próbálta leírni játékelméleti modellekkel. Legfontosabb újítása az volt, hogy nem csupán az uralkodó régi és a felemelkedő új elit között tett különbséget, hanem mindkét oldalt további két részre osztotta a szereplők céljai szerint: a régi elitet keményvonalasokra és reformerekre, az újat pedig mérsékeltekre és radikálisokra. A *keményvonalasok* az eredeti elnyomó rendszer magját adják; az erőszakszervezetek vezetői, a rendszer fennmaradásában érdekelt bürokraták és a régi rendszer ideológiai támogatását biztosító újságírók, értelmiségiek; míg a *reformerek* a rendszerhez közelálló, de külön érdekekkel és önálló hatalmi bázissal rendelkező vállalkozók, gazdasági vezetők.

A *mérsékeltek* és a *radikálisok* közti fő különbség az egyes aktorok kockázatvállalási hajlandóságában ragadható meg: míg a mérsékeltek inkább tartanak a keményvonalasoktól, és

¹⁵ Bova, Russell: Political Dynamics of the Post-Communist Transition: A Comparative Perspective, World Politics, Vol. 44, No. 1. (Oct., 1991), pp. 113-138.

hajlanak a megegyezésre, addig a radikálisok a rendszer teljes átalakítását tűzik ki célul, vállalva annak minden kockázatát. Mindezeket figyelembe véve Przeworski arra következtet, hogy a kialakuló intézmények a négy csoport választott stratégiájától függenek, különösen attól, hogy a reformerek és a mérsékelték képesek-e a megegyezésre, illetve a keményvonalasok és a radikálisok féken tartására.¹⁶

Az 1990-es évek elején több tanulmány folytatta vagy egészítette ki ezt a logikai sort. Szerzőik azt kutatták, hogy vajon az így létrejövő intézmények milyen hatással vannak a demokrácia fejlődésére. Juan Linz, illetve Alfred Stepan és Cindy Skach az intézményrendszer elnöki és parlamentáris elemeit állították szembe, míg Scott Mainwaring egyéb intézményi tényezőket: a pártstruktúrát és a választási rendszert vizsgálta.¹⁷ Mások, mint például Richard Snyder, a katonaság szerepének tulajdonítottak nagyobb jelentőséget, és arra a következtetésre jutottak, hogy sok esetben a katonaság szerkezete és szerepvállalása döntheti el, hogy létrejöhét-e demokratikus berendezkedés.¹⁸

A kilencvenes évek elejének szerteágazó kutatásait Linz és Stepan 1996-os kötetükben kísérelték meg egységes rendszerbe foglalni azzal a céllal, hogy szintetizáljanak számos korábbi vitát és egymásnak ellentmondó álláspontot.¹⁹ Először is arra a kérdésre adtak választ a szerzők, hogy mikor tekinthető befejezettnek a demokratizálódás folyamata. Bevezették a *konzolidált demokrácia* fogalmát, amely már nem csupán a demokrácia procedurális, intézményi definíciójára támaszkodott, hanem újra tartalmazott szubsztantív viselkedésbeli és értékbeli elemeket. Meghatározásuk szerint a konzolidált demokráciának nem csupán az az ismérve, hogy (1) demokratikus intézmények jönnek létre, hanem az is, (2) hogy nincsen jelen olyan politikai tényező, amely a demokratikus intézmények megdöntésére törekszik, és (3) hogy a közvélemény általánosan elfogadja a demokratikus úton született döntéseket.

¹⁶ Przeworski, Adam: *Democracy and the market, Political and economic reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

¹⁷ Linz, Juan J.: *The Perils of Presidentialism*, *Journal of Democracy* 1 (Winter 1990), pp. 51-69. és *The Virtues of Parliamentarism*, *Journal of Democracy* 1 (Fall 1990), pp. 84-91.; Stepan, Alfred and Cindy Skach: *Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarism versus Presidentialism*, *World Politics*, Vol. 46, No. 1. (Oct., 1993), pp. 1-22.; Scott Mainwaring: *Presidentialism, Multipartyism, and Democracy: The Difficult Combination*, *Comparative Political Studies* 26 (1993) pp. 198-228.; Carey, John M.: *Institutional Design and Party Systems* p. 67.; Toka Gabor: *Political Parties in East Central Europe* p. 93.; Huang, Teh-fu: *Party Systems in Taiwan and South Korea* p. 135.; Niou, Emerson M. S. – Ordeshook, Peter C.: *Designing Coherent Government* p. 160.; in: Diamond, Larry, et al. (eds.): *Consolidating the Third Wave Democracies*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1997.

¹⁸ Snyder, Richard: *Explaining Transitions from Neopatrimonial Dictatorships*, *Comparative Politics*, Vol. 24, No. 4. (Jul., 1992), pp. 379-399.; Aguero, Felipe: *Toward Civilian Supremacy in South America* p. 177.; Crouch, Harold: *Civil-Military Relations in Southeast Asia* p. 207. in: Diamond, Larry, et al. (eds.): i. m.

¹⁹ Linz, Juan J. - Alfred Stepan: *Problems of Democratic Transition and Consolidation, Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1996.

A kibővített definícióra azért volt szükség, mert mind Latin-Amerikában, mind Kelet-Európában számos esetben előfordult, hogy a pusztán procedurális kritériumokat teljesítő országok „visszafordultak”, és nem maradtak fenn a demokratikus intézmények. Így tehát Linz és Stepan a demokrácia működését, Lipset-hez hasonlóan, a tágabban értelmezett társadalmi környezettől tették függővé. Öt feltételt határoztak meg a demokrácia konszolidálódásához: (1) szabad civil társadalom, amely révén az állampolgárok kifejezhetik értékeiket és érdekeiket, (2) egy ettől független politikai közeg, amely a hatalomért folyó versengésnek ad teret, (3) jogállamiság, (4) működő állami bürokrácia és (5) a gazdasági szférát szabályozó intézmények.

Linz és Stepan a konszolidált demokráciához vezető átmenetet, azaz a demokratizálódást befolyásoló tényezők körét is tágan értelmezték, figyelembe véve mind az eredeti állapotot, mind az átalakulás folyamán meghatározó elemeket, ezzel egyesítve Dahl, illetve O'Donnell és Schmitter elméleteit. Az átmenetet megelőző állapotot vizsgálva jelentőséget tulajdonítottak (1) az állami, illetve nemzeti egységnek; (2) az eredeti politikai rendszernek; valamint a (3) gazdasági helyzetnek.²⁰ Az átmenet folyamán ugyanakkor meghatározónak tartották (1) a régi elit viselkedését, (2) az új elit által választott stratégiát, (3) a külső hatásokat, (4) a politikai rendszer legitimitásának változását, illetve (5) az alkotmány létrejöttének körülményeit. Összességében tehát Linz és Stepan a demokráciát, illetve a demokratizálódás folyamatát sokkal inkább átfogó társadalmi jelenségként értékelték, mint pusztán a politikai intézményeket érintő kérdésként.

A két szerző által felállított elméleti rendszerben talán a legfontosabb újdonság a *civil társadalom* kialakulásának tulajdonított jelentőség volt, jelezve a politológiai kutatások és elemzések által vett irányt, amelynek köszönhetően a kilencvenes évek második felében a civil társadalom kiemelt figyelmet kapott.²¹ A civil társadalom és a demokrácia kapcsolatát vizsgáló számos tudományos munka közül Schmitter 1997-es cikke adja a legátfogóbb képet. Schmitter szerint a civil társadalomnak négy meghatározó jellemzője van: (1) független a politikai és a gazdasági szervezetektől, (2) képes közösségi akciók megszervezésére, (3) nem törekszik a hatalom megszerzésére, és (4) aláveti magát az állampolgári kötelezettségeknek, azaz betartja a törvényeket. Ugyanakkor Schmitter szerint a civil társadalom megléte nem előfeltétele a demokratikus átmenetnek, viszont definiáló eleme a modern demokráciának. Vagyis, ha az átalakulás elején nem is beszélhetünk civil társadalomról, annak akkor is ki kell alakulnia ahhoz, hogy az átmenet teljes és befejezett legyen. Schmitter szerint ráadásul a civil társadalom

²⁰ Linz, Juan J. - Stepan, Alfred: Toward Consolidated Democracies, *Journal of Democracy* 7.2 (1996) pp. 14-33.; Przeworski, Adam et al.: What Makes Democracies Endure? *Journal of Democracy*, 7.1 (1996). pp. 39-55.

²¹ Carothers, Thomas - Barndt, William: Civil Society, *Foreign Policy*, No. 117. (Winter, 1999-2000), pp. 18-24, 26-29.

erősödése a demokrácia megszilárdulását is segítheti, mivel átláthatóbb, rendszerezettebb társadalmi viszonyokat teremt, ami segíti a különböző érdekek és értékek artikulációját.²²

Áttekintve az eddig ismertett demokrácia- és demokratizálódás-elméleteket alapvetően két vonal látszik kibontakozni. Az egyik a Schumpeter és Dahl nevével fémjelzett megközelítés, amely a demokráciát mint politikai intézményrendszert definiálja, és próbálja objektív kritériumokhoz kötni. A másik, leginkább talán Lipset, Linz és Stepan nevéhez köthető megközelítés a demokráciát és annak feltételeit sokkal szélesebb, társadalmi rendszerként vizsgálja – a továbbiakban ezt a szemléletet *strukturális* felfogásnak nevezzük. A két elméleti iskola megegyezik abban, hogy a demokráciát általában, megszorítások és jelzők nélkül kívánja vizsgálni, pusztán annyi politikai tartalmat tulajdonítva a fogalomnak, amennyi annak definiálásához, létrejöttéhez szükséges.

Liberális demokrácia

Ahogy a demokrácia védelme és terjesztése a nemzetközi politikai diskurzusban egyre nagyobb hangsúlyt kapott, a demokrácia fogalma egyre inkább átpolitizálódott.²³ Már Woodrow Wilson is azzal az érveléssel vezette az Amerikai Egyesült Államokat az első világháborúba, hogy a demokrácia számára biztonságos világot kell teremteni.²⁴ Később Franklin Delano Roosevelttel hasonlóképpen érvelt fegyverkezési programjának alátámasztásához, majd pedig 1941-ben Winston Churchill-lel aláírták az Atlanti Chartát, amely kimondta, hogy minden népnek jogában áll megválasztani, milyen kormányzati formában kíván élni.²⁵ 1947-ben a Truman-doktrína már konkrét demokratikus kritériumokhoz kötötte Amerika Görögországnak nyújtott támogatását.

A NATO 1949-es alapokmányának preambulumban foglaltak szerint a szerződés aláírói vállalják, hogy „megőrzik a szabadságot, népeiknek a demokrácia, az egyéni szabadság és a jog uralma elvein alapuló közös örökségét és civilizációját”.²⁶ Az Európai Unió részéről az 1962-ben elfogadott Birkelbach-jelentés tartalmazta, hogy csak azok az államok válhatnak a közösség tagjává, amelyek területükön biztosítják a demokratikus berendezkedést és az

²² Schmitter, Philippe C.: *Civil Society East and West*, i. m.

²³ Weale, Albert: *Democracy*, St. Martin's Press, New York, 1999.; Shapiro, Ian - Hacker-Cordon, Casiano (eds.): *Democracy's Value*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

²⁴ Whitehead, Laurence: *International Aspects of Democratization* p. 3. in: O'Donnell, Guillermo - Schmitter, Philippe - Whitehead, Laurence (eds.): i. m.

²⁵ Az Atlanti Charta szövege megtalálható: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/doksi/k10812.html>.

²⁶ NATO On-line library: Az Észak-Atlanti Szerződés: <http://www.nato.int/docu/other/hu/treaty-hu.htm>.

alapvető emberi szabadságjogokat. Hasonló szellemben született az 1975-ös Helsink-i Záróokmány is, majd 1977-ben James Carter elnök az Egyesült Államok külpolitikájának vezérelvévé tette az emberi jogok védelmét, és ehhez kapcsolódóan számos demokratikus mozgalomnak nyújtott támogatást, elsősorban Latin-Amerikában és a szocialista országokban. E törekvések és mozgalmak összehangolására hozta létre 1983-ban Ronald Reagan a „National Endowment for Democracy“ alapítványt, amelynek a mai napig meghatározó szerep jut az USA külpolitikájában.

A demokrácia terjesztése első számú prioritás maradt id. George Bush és Bill Clinton elnöksége alatt is, de egyre inkább morális alapokra helyeződött, és összemosódott a nyugati liberális értékek képviselésével és az emberi jogok védelmével. Az így kialakuló demokráciafogalmat nevezte Larry Diamond *liberális demokráciának*, amely Dahl minimális meghatározását a kisebbségi jogok védelmével, a független bíróságok és a jogállamiság követelményével, valamint az alapvető emberi jogok és a civil társadalom tiszteletben tartásával bővítette ki. Ennek ellentétéként határozta meg az illiberális demokráciát, amelynek fő ismérve, hogy elterjedt az államhatalmi erőszak használata vagyis a politikai hatalom nincs tekintettel az alapvető emberi jogokra.²⁷

A demokrácia fenti, egyre tágabb, politikusabb, képlékenyebb és értékkel telítettebb megfogalmazása mára ahhoz vezetett, hogy a demokrácia értelmezése egyre inkább az adott politikai kontextustól és kulturális közegtől függ, mintsem objektív tudományos ismérvektől. Különösen igaz ez akkor, ha egy adott hatalom (jelenleg az Egyesült Államok) próbálja saját liberális demokrácia értelmezése alapján átformálni a világot. Ilyenkor merül fel a kérdés, hogy vajon a demokrácia fogalma mennyiben használható és intézményrendszerre mennyire alkalmazható más politikai és kulturális közegben.

A korábban ismertetett értékmentes leírásokhoz hasonlóan, az értékalapú demokrácia-felfogások is két részre oszthatóak. Francis Fukuyama a demokratikus értékek univerzalizmusát hirdeti. Ugyan kiemeli, hogy a nemzeti és vallási ideológiák, illetve az erős társadalmi feszültségek és a civil társadalom hiánya hátráltathatják a demokrácia kialakulását, de ezzel együtt arra a következtetésre jut, hogy a demokrácia képes világszerte gyökeret eresztetni.²⁸ Samuel Huntington ezzel szemben úgy gondolja, hogy a demokrácia fogalma alapvetően a keresztény nyugati kultúrkörhöz kötődik. Ezt az ENSZ 1993-as bécsi emberi jogokról tartott konferenciájának tapasztalataival próbálja alátámasztani, ahol, véleménye

²⁷ Diamond, Larry: *Developing Democracy, Toward Consolidation*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1999.; Diamond, Larry: *Universal Democracy?*, *Policy Review*, June/July 2003., pp. 3-25.; Zakaaria, Fareed: *The Future of Freedom*, W. W. Norton and Company, New York, 2003.

szerint, a résztvevő államok elsősorban „civilizációs“ törésvonalak mentén kerültek szembe egymással az emberi jogok és a demokrácia kérdésében.²⁹

Konklúzió

Összességében tehát, a demokrácia és demokratizálódás elméleteit azok értékkel telítettsége, illetve univerzális alkalmazhatósága alapján az alábbi táblázatban lehet összefoglalni.

Leíró definíció	Értékalapú meghatározás	
Schumpeter, Dahl	Fukuyama	Univerzális
Lipset, Linz és Stepan	Huntington	Partikuláris

Véleményem szerint a jelen tanulmányban bemutatott alapvető fogalmi készlet bár a nyugati kultúrkörből származik, alkalmas más civilizációk politikai intézményeinek vizsgálatára is. Ha a demokrácia procedurális definícióját adó intézményrendszert tekintjük a függő változónak, és az eredeti állapotot valamint az átalakulás menetét befolyásoló politikai és strukturális tényezőket vesszük független változóknak, akkor szét tudjuk választani a demokrácia objektív meghatározását, és a kulturális-politikai körülményeket.

Azaz ha kérdésünk nem az, hogy „kialakulhat-e demokrácia más környezetben?“, hanem az, „milyen tényezők vannak hatással arra, hogy kialakul-e nyugati típusú demokrácia egy adott államban?“, akkor úgy tudunk empirikus alapot szolgáltatni az elméleti vizsgálódásokhoz, hogy ki tudjuk kerülni az előbbi erősen átpolitizált és gyakran parttalannak tűnő vitát. A tranzitológia alapkérdésének ily módon történő átfogalmazása lehet a tudományterület fejlődésének iránya. Ehhez nyújthat segítséget az inter-regionális összehasonlítások, amely rámutathat a társadalmak közti különbségekre, illetve a különböző kultúráktól független politikai tényezőkre és átmenetet jellemző sajátosságokra.

²⁸ Fukuyama, Francis: *The End of History and the Last Man*, Penguin Books, London, 1992.

²⁹ Huntington, Samuel P.: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Touchstone Books, London, 1997.